

Milieucriminaliteit en groene criminologie

*Daan van Uhm**

In de afgelopen jaren zijn de schadelijke effecten op het milieu vanwege het menselijk handelen centraal komen te staan op de internationale agenda. De wereldwijde vernietiging van regenwouden, de massale uitsterving van soorten en de vervuiling van atmosfeer, grond en water hebben verreikende gevolgen voor al het leven op aarde. Terwijl veel schadelijkheden tegen het milieu (nog) niet gecriminaliseerd zijn, worden steeds meer activiteiten die voorheen legaal waren strafbaar. Bovendien is milieucriminaliteit een van de grootste zwarte markten geworden, na drugshandel, handel in merkvervalsingen en mensenhandel (UNEP & Interpol 2016). Dit roept belangrijke criminologische vragen op over het onderwerp van de studie naar milieucriminaliteit en schadelijkheden tegen het milieu in bredere zin.

In dit artikel zullen daarom de criminalisering van schade tegen het milieu en de rol van een breed schadebeginsel vanuit een groen criminologisch perspectief worden besproken. Groene criminologie is een nog relatief jonge maar snelgroeïende stroming binnen de criminologie. Groene criminologen bestuderen enerzijds milieucriminaliteit vanuit meer traditionele en legalistische definities van misdaad, in de vorm van inbreuken tegen (milieu)wetgeving (administratief, civiel en strafrechtelijk). Anderzijds richten zij zich expliciet op (nog) niet gecriminaliseerde vormen van milieuschade. Hierbij is het concept van 'schade' gekoppeld aan een diversiteit aan gedragingen en nalatigheden die gepaard gaan met de overexploitatie van natuurlijke rijkdommen, klimaatverandering, vervuiling en rechten van dieren, planten en ecosystemen als directe en indirecte slachtoffers.

In dit artikel zullen in de eerste paragraaf diverse vormen van groene criminaliteit worden besproken om te laten zien hoe verschillende legale en illegale activiteiten bijdragen aan schadelijkheden tegen het

* Dr. D.P. van Uhm is universitair hoofddocent criminologie bij het Willem Pompe Instituut van de Universiteit Utrecht.

milieu. Daarna behandel ik het proces van criminalisering van schade tegen het milieu en vervolgens zal ik ingaan op het belang van een breed schadebeginsel bij het duiden van milieucriminaliteit vanuit een groen criminologisch perspectief. Ik eindig dit artikel met een korte conclusie.

Vormen van groene criminaliteit

Illegale houtkap en handel in hout worden beschouwd als een van de meest lucratieve vormen van milieucriminaliteit (GFI 2017; UNEP & Interpol 2016; World Bank 2019). Nu de helft van de tropische en gematigde bossen verdwenen is, voedt de hoge waarde van hardhout de illegale houtmarkt (Boekhout van Solinge e.a. 2016; Cao 2017; Van Uhm e.a. 2022). Dergelijke ontbossing draagt niet alleen bij aan klimaatverandering, maar beïnvloedt ook de biodiversiteit, aangezien tropische bossen meer dan de helft van alle levende soorten op aarde bevatten (United Nations 2021; Wilson 1993).

Naast ontbossing en achteruitgang van habitats heeft de overexploitatie van fauna in onze tijd een alarmerend niveau bereikt (Moreto & Pires 2018; Sollund 2019; Van Uhm 2016a; Wong 2019; Wyatt 2013). Grote handelstromen van bedreigde diersoorten komen op de internationale markt terecht voor uiteenlopende doeleinden, zoals medicijnen, voedsel, huisdieren, kleding of statussymbolen (Kalof 2007; Van Uhm 2016b). Daarnaast is meer dan de helft van de wereldwijde visbestanden volledig geëxploiteerd (Petrossian 2019). Bedrijven en staten, maar ook misdadagroepen zijn betrokken geraakt bij deze exploitatie van fauna (Huisman e.a. 2018; Siegel & Van Uhm 2014; UNEP & Interpol 2016; World Bank 2019). Talloze soorten staan op de rand van uitsterven en wetenschappers spreken van een massale uitstervingsgolf (Dirzo e.a. 2014; Hooper e.a. 2012). Bovendien verliezen beschadigde ecosystemen hun sociale en culturele waarde, evenals hun economische waarde, omdat hun natuurlijke rijkdommen op niet-duurzame wijze worden verkregen.

De mijnbouw en handel in mineralen en metalen vormen een andere bedreiging (GFI 2017; Global Initiative against Transnational Organized Crime 2016; UNEP & Interpol 2016). In de afgelopen decennia hebben niet alleen mineralen en metalen een belangrijke rol gespeeld bij de financiering van conflicten, maar weerspiegelen de grootscha-

lige landverwervingen, de ontheemding van inheemse gemeenschappen en de grootschalige vernietiging en vervuiling van bossen ook de daarmee samenhangende sociale en ecologische schade (Le Billon 2012; Zabyelina & Van Uhm 2020). De opbrengsten uit de illegale goudhandel overtreffen zelfs die van de cocaïnehandel in sommige Latijns-Amerikaanse landen, waardoor machtige drugskartels diversifiëren naar de mijnbouw (Van Uhm 2020).

Ten slotte vormen het dumpen van gevaarlijk afval en de illegale handel in afval een andere groeiende bedreiging (UNEP & Interpol 2016). Verschillende vormen van afval komen in de illegale handel terecht, soms gesmokkeld, soms vermengd met legitieme zendingen, en soms openlijk vervoerd met frauduleuze documentatie of verkeerde etikettering (Bisschop 2015; Spapens e.a. 2018). Deze vervuiling, afvallozingen en schadelijke uitstoot van stoffen hebben invloed op de gezondheid van ecosystemen, flora en fauna.

Deze voorbeelden laten zien dat de schade tegen het milieu veelzijdig is en impact heeft op alle leven op aarde, maar niet altijd gecriminaliseerd is.

Criminalisering van schade tegen het milieu

Eeuwenlang waren de meeste schadelijke activiteiten tegen de natuur volledig legaal, maar dit veranderde in de loop van de tijd. Zo floreerde uitbuiting van de natuur onder koloniale regimes en tijdens de industriële revolutie nam de druk op het milieu alleen maar toe; nieuwe technologieën en economische groei eisten een zware tol van het milieu (Brisman & South 2014; Van Uhm 2023b). Terwijl internationale inspanningen om de aantasting van het milieu terug te dringen lange tijd werden belemmerd door sterke economische en industriële belangen, begonnen ecologische zorgen de overhand te krijgen in de tweede helft van de twintigste eeuw (Passas & Goodwin 2005; Stretesky e.a. 2013). Het publieke bewustzijn nam in de jaren zestig en zeventig aanzienlijk toe en gezaghebbende groepen, zoals de Club van Rome, waarschuwden voor de zware impact van de economische groei op het milieu. Binnen de internationale gemeenschap resulteerde de groeiende bezorgdheid in internationale overeenkomsten om het milieu te beschermen, waaronder bijvoorbeeld de Stockholm Declaratie van de Verenigde Naties in 1972 (White 2011).

Aan het einde van de twintigste eeuw spreken verschillende wetenschappers van een nieuwe periode die zou zijn aangebroken, het antropoceen, een tijdperk dat het holoceen opvolgt. Volgens de ecooloog Eugene Stoermer en de Nederlandse Nobelprijswinnaar Paul Crutzen kenmerkt het antropoceen zich – in tegenstelling tot het holoceen – als een periode waarin de aarde en atmosfeer grote gevolgen ondervinden vanwege menselijke activiteiten (Crutzen & Stoermer 2000). Zo namen de menselijke populatie, het energiegebruik en de productie bijvoorbeeld aanzienlijk toe, terwijl tegelijkertijd de tropische bossen krompen, de biodiversiteit afnam en de CO₂-uitstoot steeg (Steffen e.a. 2015).

Vanaf de jaren negentig werd de urgentie om schadelijkheden tegen het milieu aan te pakken steeds groter (Brisman & South 2020; White & Pink 2016). Politieke actoren riepen de internationale gemeenschap op om samen op te treden en collectieve acties te steunen om de schadelijke activiteiten tegen het milieu aan te pakken. Als gevolg hiervan zijn de afgelopen decennia verschillende milieuwetten en -regelgeving ontwikkeld en sommige schadelijke activiteiten tegen het milieu werden zelfs onderwerp van het strafrecht. Internationale instellingen en conventies begonnen een prominenter rol te spelen bij de criminalisering van handelingen die leiden tot schadelijkheden tegen het milieu. Zo werden VN-lidstaten aangemoedigd om hun straffen aan te passen, zodat een vrijheidsstraf van vier jaar of meer kan worden opgelegd in de context van milieucriminaliteit als een ‘ernstig misdrijf’. Tevens hebben politiediensten meer inspanningen en middelen gestoken in het onderzoeken hiervan (Van Uhm 2023a). Kortom, dit proces van criminalisering laat zien dat in een relatief korte tijd verschillende activiteiten die in de loop van de tijd steeds meer als schadelijk beschouwd worden, uiteindelijk als misdrijven tegen het milieu bestempeld kunnen worden.

Groene criminologie en het schadebeginsel

Ondanks de grote impact van schadelijkheden tegen de natuur werd de relatie tussen mens en natuur lange tijd grotendeels buiten beschouwing gelaten bij het bestuderen van criminaliteit (Van Uhm 2018). Zo is de aandacht die het vakgebied van de criminologie besteedt aan schendingen, misdrijven en onethische praktijken tegen

de natuur laag; van de duizenden publicaties zijn er slechts enkele milieugerelateerd in het vakgebied (Lynch & Stretesky 2014). Toch is er vanaf eind jaren 90 een kleine groep criminologen die actief groene misdaden bestudeert, en de laatste jaren sterk toeneemt in omvang.¹ De groene criminologie is in opkomst en onderscheidt zich van de meer legalistisch geörienteerde criminologie door het centraal stellen van een breed schadebeginsel (South 2014; Van Uhm 2023c; White 2011).

Van oudsher richt de criminologie zich op gedrag dat strafbaar is gesteld in het Wetboek van Strafrecht, terwijl veel schadelijke milieu-activiteiten (nog) niet zijn gecriminaliseerd. Al in het midden van de twintigste eeuw bekritiseerde de socioloog Thorsten Sellin (1938) de juridische benadering van misdaad, en de Nederlandse criminoloog en jurist Lodewijk Hulsman leerde ons dat misdaad geen ontologische realiteit heeft; misdaad is niet het *object*, maar het *product* van het strafrechtelijk beleid, beïnvloed door machtsverhoudingen en sociale ongelijkheden (Hulsman 1986; Sellin 1938). Criminalisering kan worden beschouwd als een sociaal-politiek proces, waarbij criminaliteit niet een gegeven is, maar een ‘geconstrueerde werkelijkheid’. In andere woorden, criminaliteit is gedrag dat als een probleem is gedefinieerd, en in het straf- en strafprocesrecht zijn dan ook de probleemdefinities en gevolgen van ‘criminaliteit’ wettelijk vastgelegd. Echter, niet alle gedrag of alle personen die met ‘criminaliteit’ respectievelijk ‘crimineel’ worden aangeduid – die sommige mensen en groeperingen slecht, schadelijk, gevaarlijk, immoreel en dus strafwaardig vinden – zijn ook strafbare feiten en daders in juridische zin (Brants 2019). Het gerenommeerde werk van Edwin Sutherland over ‘white-collar crime’ kwam bijvoorbeeld met de constatering dat personen uit welgestelde kringen en bedrijven zich eveneens schuldig maken aan strafbare feiten, die bovendien vaak veel ingrijpender zijn en schadelijker uitpakken dan straatcriminaliteit, maar die zelden vanuit het strafrecht worden behandeld (Sutherland 1940). Deze witteboordencriminaliteit vormde een belangrijke uitbreiding van het studiegebied van crimino-

1 In de afgelopen jaren hebben de Nederlandstalige tijdschriften *Justitiële verkenningen* (themanummer ‘Groene criminologie’, *Justitiële verkenningen* (38), 2012, afl. 2 (beschikbaar via https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/764/jv1202-volledigetekst_tcm28-77162.pdf?sequence=2&isAllowed=y), *Cahiers Politiestudies* (2016) en *Tijdschrift voor Criminologie* (2018, te raadplegen via <https://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/tijdschriftcriminologie/2018/2>) in speciale edities aandacht besteed aan groene criminologie met bijdragen van wetenschappers, handhavers en medewerkers van ngo’s.

logen, veronderstelde ook de Nederlandse criminoloog Henk van de Bunt (Van de Bunt 1992). In 1988 volgde een verdere uitbreiding, toen William Chambliss het begrip 'state-crime' introduceerde (Chambliss 1989). Inderdaad, bedrijven en staten spelen juist een rol bij het minimaliseren van regulering en criminalisering in de context van schade tegen het milieu. Door deze sociale constructie van criminaliteit, die afhankelijk is van tijd en plaats, werd eeuwenlang schadelijk gedrag tegen het milieu niet gezien als 'criminaliteit' of als iets dat door middel van wetgeving gereguleerd diende te worden. In het Nederlandse parlement viel bijvoorbeeld het woord 'milieucriminaliteit' pas voor het eerst in 1973 (Van Uhm & Spapens 2018).

Een nog verdere uitbreiding van het object van studie van criminaliteit vloeide voort uit het idee dat niet alleen strafbare feiten van belang zijn, maar alle gedrag dat verwijtbaar schadelijk is. Herman Schwendinger en Julia Schwendinger plaatsten het in de context van schendingen van fundamentele mensenrechten en Paddy Hillyard en Steve Tombs benadrukten bijvoorbeeld het belang van een 'schadeperspectief' (*social harm*) (Schwendinger & Schwendinger 1970; Hillyard & Tombs 2007). De groene criminologie kan worden gezien als een uitbreiding van het studiegebied, aangezien binnen de groene criminologie aan dit principe van schade een uitgebreider schadebeginsel wordt toegevoegd; slachtofferschap wordt niet alleen gezien vanuit schade-lijkheden tegen de mens, maar ook vanuit die tegen het milieu en haar niet-menselijke soorten (Brisman & South 2020; Lynch 1990; Van Uhm & Spapens 2018; White 2018). De mens wordt gezien als onderdeel van een complex ecosysteem en niet langer als centrale actor, vanuit de veronderstelling dat de waarde van dieren en de natuurlijke omgeving vooropstaat, in plaats van de waarde die de mens hieraan toekent (Beirne & South 2007; White 2018). Bovendien zijn milieuproblemen niet alleen problemen die onze omgeving beïnvloeden, maar zijn ze – in hun oorsprong en door hun gevolgen – ook fundamentele sociale problemen geworden: problemen van mensen, hun levensomstandigheden, de relatie tot de wereld en de sociale, culturele en politieke situaties. Het is daarom achterhaald om natuur en mens als afzonderlijk en onafhankelijk te zien (Van Uhm 2018). Met de opkomst van de groene criminologie verschuift de focus van de criminologie naar de studie van milieuschade in het algemeen en de symbiose tussen mens en natuur in het bijzonder.

Groene misdaden en schadelijkheden bestrijken een breed scala aan (criminele) activiteiten, variërend van vormen van vervuiling (lucht, water en bodem), ontbossing (legale en illegale houtkap) en achteruitgang van soorten (stroperij en overexploitatie) tot misbruik van dieren (vivisectie en intensieve veehouderij) (Boekhout van Solinge 2014; Janssen 2018; Van Uhm & Spapens 2018). Om deze activiteiten te begrijpen is vanuit een groen criminologisch perspectief een belangrijk uitgangspunt dat iets of iemand schade heeft geleden (Benton 1998; White & Heckenberg 2014). Groene criminologie borduurt voort op het concept van ‘sociale schade’, dat verder gaat dan legalistische definities van misdaad. In andere woorden, groene criminaliteit omvat niet alleen gecriminaliseerde vormen, maar ook geïnstitutionaliseerde schadelijke activiteiten die sociaal geaccepteerd zijn in samenlevingen (Ruggiero & South 2013). Vanuit dat perspectief richt de groene criminologie zich enerzijds op milieucriminaliteit vanuit meer traditionele en legalistische definities van criminaliteit en anderzijds expliciet op (nog) niet gecriminaliseerde gedragingen en nalatigheden die leiden tot milieuschade.

Vanuit dit brede schadebeginsel verwerpt de groene criminologie het antropocentrisch perspectief, waarbij de mens als middelpunt van het bestaan wordt beschouwd, en worden we uitgedaagd om perspectieven op criminaliteit en schade te herzien. De schade aan ecosystemen en ecosysteemfuncties door ontbossing bedreigt bijvoorbeeld vanuit ecocentrisch perspectief lokale menselijke en niet-menselijke gemeenschappen, maar eveneens de wereld in het algemeen vanwege de jaarlijkse uitstoot van broeikasgassen in de atmosfeer (White 2011). Niet voor niets gaan er stemmen op om het massaal toebrengen van schade aan ecosystemen – als *ecocide* – op te nemen als een vijfde internationaal misdrijf (Higgins 2010; Van Uhm 2022). Kortom, in toenemende mate is de relatie tussen mens en natuur van belang in het juridische en criminologische debat, en dit roept nieuwe vragen op met betrekking tot ouderschap en slachtofferschap alsook over rechten voor ecosystemen, dieren en rivieren. Maar ook over verantwoordelijkheid, aansprakelijkheid en zorgplicht, en hoe te reageren op deze groene misdaden.

Conclusie

Milieucriminaliteit is een steeds belangrijker thema aan het worden. In dit artikel werden de criminalisering van schade tegen het milieu en de rol van een breed schadebeginsel vanuit een groen criminologisch perspectief besproken. Lange tijd waren de meeste schadelijke activiteiten tegen de natuur niet gecriminaliseerd, maar dit is snel aan het veranderen. Vanuit een breed schadebeginsel kunnen we veronderstellen dat groene criminaliteit een van de weinige vormen van misdaad is die het levensgeluk of zelfs het voortbestaan van grote groepen mensen, andere levende wezens en onze planeet direct en langdurig kan bedreigen. Vanuit deze context staan we voor nieuwe criminologische en juridische uitdagingen in relatie tot milieucriminaliteit in de 21ste eeuw.

Literatuur

Beirne & South 2007

P. Beirne & N. South (red.), *Issues in green criminology: Confronting harms against environments, humanity and other animals*, Cullompton: Willan Publishing 2007.

Benton 1998

T. Benton, 'Rights and justice on a shared planet', *Theoretical Criminology* (2) 1998, afl. 2, p. 149-175, <https://doi.org/10.1177/1362480698002002002>.

Bisschop 2015

L. Bisschop, *Governance of the illegal trade in e-waste and tropical timber*, Farnham: Ashgate 2015.

Boekhout van Solinge 2014

T. Boekhout van Solinge, *The illegal exploitation of natural resources*, New York: Oxford University Press 2014, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199730445.013.024>.

Boekhout van Solinge e.a. 2016

T. Boekhout van Solinge e.a., *Organized forest crime: A criminological analysis with suggestions from timber forensics*, Vienna: International Union of Forest Research Organizations 2016.

Brants 2019

C.H. Brants, 'De sociale constructie van criminaliteit', in: M. Boone, C. Brants & R. Kool (red.), *Criminologie en strafrecht*, Den Haag: Boom criminologie 2019, p. 27-37.

Brisman & South 2014

A. Brisman & N. South, *Green cultural criminology: Constructions of environmental harm, consumerism, and resistance to ecocide*, New York: Routledge 2014.

Brisman & South 2020

A. Brisman & N. South (red.), *Routledge international handbook of green criminology*, New York: Routledge 2020.

Van de Bunt 1992

H. van de Bunt, *Organisatiecriminaliteit*, Arnhem: Gouda Quint 1992.

Cao 2017

N.A. Cao, *Timber trafficking in Vietnam*, Cham: Springer International Publishing 2017, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-64280-2>.

Chambliss 1989

W.J. Chambliss, 'State-organized crime', *Criminology* (27) 1989, afl. 2, p. 183-208.

Crutzen & Stoermer 2000

P.J. Crutzen & E.F. Stoermer, 'The "Anthropocene"', *Global Change Newsletter* 2000, afl. 41, p. 17-18.

Dirzo e.a. 2014

R. Dirzo e.a., 'Defaunation in the Anthropocene', *Science* (345) 2014, afl. 6195, p. 401-406, <https://doi.org/10.1126/science.1251817>.

GFI 2017

GFI (Global Financial Integrity), *Transnational crime and the developing world*, 2017.

Global Initiative against Transnational Organized Crime 2016

Global Initiative against Transnational Organized Crime, *Organized crime and illegally mined gold in Latin America*, 2016.

Higgins 2010

P. Higgins, *Eradicating ecocide: Laws and governance to prevent the destruction of our planet*, Londen: Shephard-Walwyn Publishers 2010.

Hillyard & Tombs 2007

P. Hillyard & S. Tombs, 'From 'crime' to social harm?', *Crime, law and social change* 2007, afl. 48, p. 9-25.

Hooper e.a. 2012

D.U. Hooper e.a., 'A global synthesis reveals biodiversity loss as a major driver of ecosystem change', *Nature* (486) 2012, afl. 7401, p. 105-108, <https://doi.org/10.1038/nature11118>.

Huisman e.a. 2018

W. Huisman, K. Camphuysen & C. Bijleveld, 'Naar een blauwe criminologie?', *Tijdschrift voor Criminologie* (60) 2018, afl. 2, p. 199-213, <https://doi.org/10.5553/TvC/0165182X2018060002006>.

Hulsman 1986

L.H.C. Hulsman, 'Critical criminology and the concept of crime', *Contemporary Crises* (10) 1986, afl. 1, p. 63-80, <https://doi.org/10.1007/BF00728496>.

Janssen 2018

J. Janssen, 'Alle dieren tellen mee!', *Tijdschrift voor Criminologie* (60) 2018, afl. 2, p. 190-198, <https://doi.org/10.5553/TvC/0165182X2018060002005>.

Kalof 2007

L. Kalof, *Looking at animals in human history*, Londen: Reaktion Books 2007.

Le Billon 2012

P. Le Billon, *Wars of plunder: Conflicts, profits and the politics of resources*, New York: Columbia University Press 2012.

Lynch 1990

M.J. Lynch, 'The greening of criminology: A perspective for the 1990s', *Critical Criminologist* (2) 1990, afl. 3, p. 3-12.

Lynch & Stretesky 2014

M.J. Lynch & P.B. Stretesky, *Exploring green criminology: Toward a green criminological revolution*, Burlington: Ashgate 2014.

Moreto & Pires 2018

W.D. Moreto & S. Pires, *Wildlife crime: An environmental criminology and crime science perspective*, Durham, NC: Carolina Academic Press 2018.

Passas & Goodwin 2005

N. Passas & N. Goodwin (red.), *It's legal but it ain't right*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press 2005, <https://doi.org/10.3998/mpub.11472>.

Petrossian 2019

G.A. Petrossian, *The last fish swimming: The global crime of illegal fishing*, Santa Barbara, CA: Praeger 2019.

Ruggiero & South 2013

V. Ruggiero & N. South, 'Green criminology and crimes of the economy: Theory, research and praxis', *Critical Criminology* (21) 2013, afl. 3, p. 359-373, <https://doi.org/10.1007/s10612-013-9191-6>.

Schwendinger & Schwendinger 1970

H. Schwendinger & J. Schwendinger, 'Defenders of order or guardians of human rights?', *Issues in Criminology* (5) 1970, afl. 2, p. 123-157.

Sellin 1938

T. Sellin, 'Culture conflict and crime', *Social Science Research Council Bulletin* 1938, afl. 41.

Siegel & Van Uhm 2014

D. Siegel & D.P. van Uhm, 'Zwarte kaviaar. Criminele netwerken, illegale handel en de bedreiging van de steur', *Justitiële verkenningen* (30) 2014, afl. 2, p. 54-70.

Sollund 2019

R. Sollund, *The crimes of wildlife trafficking: Issues of justice, legality and morality*, Londen: Routledge 2019.

South 2014

N. South, 'Green criminology: Reflections, connections, horizons', *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy* (3) 2014, afl. 2, p. 6-21.

Spapens e.a. 2018

T. Spapens e.a. (red.), *Green crimes and dirty money*, New York: Routledge 2018.

Steffen e.a. 2015

W. Steffen e.a., 'Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet', *Science* (347) 2015, afl. 6223, <https://doi.org/10.1126/science.1259855>.

Stretesky e.a. 2013

P. Stretesky, M. Long & M. Lynch, *The treadmill of crime: Political economy and green criminology*, Londen: Routledge 2013.

Sutherland 1949

E.H. Sutherland, *White collar crime*, New York: The Dryden Press 1949.

Van Uhm 2016a

D.P. van Uhm, *The illegal wildlife trade: Inside the world of poachers, smugglers and traders*, New York: Springer International Publishing 2016, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-42129-2>.

Van Uhm 2016b

D.P. van Uhm, 'De verwevenheid tussen de onder- en bovenwereld in de wildlife handel', *Cahiers Politiestudies* (38) 2016, afl. 1, p. 41-54.

Van Uhm 2018

D.P. van Uhm, 'Naar een non-antropocentrische criminologie', *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit* (8) 2018, afl. 1, p. 35-53, <https://doi.org/10.5553/TCC/221195072018008001003>.

Van Uhm 2020

D.P. van Uhm, 'The diversification of organized crime into gold mining: Domination, crime convergence, and ecocide in Darién, Colombia', in: Y. Zabyelina & D. van Uhm (red.), *Illegal mining: Organized crime, corruption, and ecocide in a resource-scarce world*, Londen: Palgrave 2020, p. 105-146, https://doi.org/10.1007/978-3-030-46327-4_5.

Van Uhm 2022

D.P. van Uhm, 'Atrocity crimes and ecocide: Interrelations between armed conflict, violence, and harm to the environment', in: B. Holá, H.N. Nzitatira & M. Weerdesteijn (red.), *The Oxford handbook of atrocity crimes*, Oxford: Oxford University Press 2022, p. 511-534, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190915629.013.22>.

Van Uhm 2023a

D.P. van Uhm, *Organized environmental crime: Black markets in gold, wildlife, and timber*, Santa Barbara, CA: Bloomsbury 2023.

Van Uhm 2023b

D.P. van Uhm, 'The criminalization of the trade in wildlife', in: H. Nelen & D. Siegel (red.), *Organized crime in the 21st century*, Cham: Springer International Publishing 2023, p. 155-169, https://doi.org/10.1007/978-3-031-21576-6_10.

Van Uhm 2023c

D.P. van Uhm, 'Groene criminologie en het schadebeginsel', in: A.J. van Doorn e.a. (red.), *Slachtoffers: Onderzoek, beleid en praktijk*. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer 2023.

Van Uhm & Spapens 2018

D.P. van Uhm & T. Spapens, 'Groene criminologie', *Tijdschrift voor Criminologie* (60) 2018, afl. 2, p. 131-141, <https://doi.org/10.5553/TvC/0165182X2018060002001>.

Van Uhm e.a. 2022

D.P. van Uhm, M.M. Tjoonk & E.Y. Bakole, 'Organized forest crimes: Charcoal and timber trade in the Democratic Republic of the Congo', in: Y. Zabyelina & K.L. Thachuk (red.), *The private sector and organized crime*, London: Routledge 2022, p. 149-162.

UNEP & Interpol 2016

UNEP (United Nations Environment Programme) & Interpol, *The rise of environmental crime: A growing threat to natural resources, peace, development and security*, 2016.

United Nations 2021

United Nations, *The global forest goals report 2021*, 2021.

White 2011

R. White, *Transnational environmental crime: Toward an eco-global criminology*, Abingdon: Willan 2011.

White 2018

R. White, 'Ecocentrism and criminal justice', *Theoretical Criminology* (22) 2018, afl. 3, p. 342-362, <https://doi.org/10.1177/1362480618787178>.

White & Heckenberg 2014

R. White & D. Heckenberg, *Green criminology: An introduction to the study of environmental harm*, Londen: Routledge 2014.

White & Pink 2016

R. White & G. Pink (red.), *Environmental crime and collaborative state intervention*, Basingstoke: Palgrave 2016.

Wilson 1993

E. Wilson, 'Biophilia and the conservation ethic', in: S. Kellert & E. Wilson (red.), *The biophilia hypothesis*, Washington, DC: Island Press 1993, p. 31-41.

Wong 2019

R.W.Y. Wong, *The illegal wildlife trade in China*, Cham: Springer International Publishing 2019, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-13666-6>.

World Bank 2019

World Bank, *Illegal logging, fishing, and wildlife trade: The costs and how to combat it*, 2019.

Wyatt 2013

T. Wyatt, *Wildlife trafficking: A deconstruction of the crime, the victims, and the offenders*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2013, <https://doi.org/10.1057/9781137269249>.

Zabyelina & Van Uhm 2020

Y. Zabyelina & D.P. van Uhm (red.), *Illegal mining: Organized crime, corruption, and ecocide in a resource-scarce world*, Londen: Palgrave 2020, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-46327-4>.